

Een gift door Maria en Catarina Hulshouts, begijnen te Turnhout

De Turnhoutse Sint-Pieterskerk bezit talrijke kostbaarheden waaronder een bijzondere monstrans en een ciborie in gedreven en verguld zilver. Zij behoren tot de zogenaamde 'vasa sacra', het heilig vaatwerk dat met geconsacreerde eucharistische gaven in aanraking mag komen. Onder deze noemer vallen ook de kelk met het kelklepeltje, de pateen of hostieschaal, de ciborie, de pyxis of ziekendoojsje, de monstrans.

Het gebruik van de **ciborie**, een wat grotere kelk met deksel waarin de geconsacreerde hosties worden bewaard, dateert dan de 13e eeuw. Dit gebruik had te maken met de leer van de Transsubstantiatie, de werkelijke verandering van brood en wijn in het Lichaam en Bloed van Christus. Dit dogma werd door de Kerk verkondigd op het vierde Concilie van Lateranen (1215) en in 1515 bevestigd tijdens het Concilie van Trente. Als gevolg van deze leer moesten de gewijde hosties met de grootst mogelijke zorg worden bewaard. De vorm van de ciborie ontwikkelde zich uit de doosvormige pyxis tot een met deksel gesloten kelk.

De **monstrans** heeft zijn ontstaan te danken aan de toenemende verering voor de eucharistie in de middeleeuwen en de instelling van het liturgisch feest van Sacramentsdag, eerst in het prinsbisdom Luik in 1247 en daarna, in 1264, voor de hele kerk. Voor het duidelijk zichtbaar uitstellen van de geconsacreerde hostie werd de monstrans (van het Latijn monstrare, tonen) aangewend. De cilindermonstrans ontleent haar naam van de glazen centrale cilinder. Wanneer deze cilinder gevat is in een hoge, torenachtige vorm met architecturale elementen spreken we van een torenmonstrans. Vanaf ongeveer 1640 ontstond een nieuw type : de barokke zonne- of stralenmonstrans.

Wat het hieronder beschreven vaatwerkwerk zo bijzonder maakt, is niet zozeer de rijkdom of pracht ervan, dan wel de vermelding van de namen van de schenksters: Maria en Catharina Hulshouts, uit het Begijnhof van Turnhout.

Begijn van beroep

Wie zijn deze twee dames? Maria Hulshouts wordt op 1 november 1659 vermeld in een akte van notaris Johan van den Couwenbergh uit Breda als een van de vele kinderen van Cornelis Hulshouts, lakenkopman van beroep en deken van het lakenkopersambacht te Breda. Het betreft een volmacht voor Bernaert Montan, een schoonbroer, vanwege alle mede-erfgenamen van erflaatster Maria Hulshouts, hun zuster, die te Turnhout was overleden. Bij deze lijst van Cornelis' kinderen wordt een gewag gemaakt van een Catharina.⁽¹⁾

Toch er is een andere akte opgemaakt door diezelfde notaris J. Van Couwenbergh op 21 juli 1659 die ons leert dat Catharina Hulshouts, “wonende te Turnhout, en begijn van beroep”, haar zwager Bernaert Montan (die gehuwd is met haar zuster Elisabeth) machtigt om namens haar, haar broer Peter en haar zussen Elisabeth, Cornelia, Anna (geestelijk dochter te Breda), Hendricken en Barbara Hulshouts (bij Barbara staat ook vermeld “wonende te Turnhout”), de goederen die zij van hun zus Maria geërfd hebben te verkopen ⁽²⁾.

De indexen van de Turnhoutse begijnen leren ons dat Maria Hulshoudt (Hulshouts), geprofest werd in mei 1644 en overleden is op het hof op 19 mei 1659. Catharina Hulshouts, geprofest op 25 september 1650, overleed op 16 december 1666 ⁽³⁾. Op deze liturgische voorwerpen in de Sint-Pieterskerk staat telkens het wapenschild van de familie Hulshouts afgebeeld : een boom met bladeren, naast drie *merletten* (vogeltjes in de heraldiek), twee en een gerangschikt ⁽⁴⁾.

Een gift van Maria en Catharina Hulshouts

De twee begijnen Maria en Catharina Hulshouts, bestelden rond 1656 bij een Antwerpse edelsmid een **monstrans** (foto 2) in gedreven en verguld zilver. Terwijl in heel wat centra van edelsmeedkunst in de eerste helft van de zeventiende eeuw de barokke stralen- of zonnemonstrans reeds een eerste hoogtepunt bereikte, hebben we hier nog met een torenmonstrans te maken. De vroegere gotische torenopbouw is hier echter verdwenen.

De monstrans kreeg een meer barok uitzicht door het aanbrengen van twee grote heiligenfiguren naast de centrale kristallen cilinder, geflankeerd door s-voluten waardoor deze beantwoordt aan het streven naar beweeglijkheid van de nieuwe stijl.

In de cilinder prijkt de met edelstenen versierde lunula, de houder waarin de geconsacreerde hostie wordt vastgeklemd, ondersteund door twee geknielde en gevleugelde engeltjes. Links en rechts hiervan prijken de H. Antonius van Padua en de H. Rochus van Montpellier op een sokkeltje.

Een verdieping hoger zijn vier ovale cartouches aangebracht met allegorische voorstellingen van de vier kardinale deugden, de rechtvaardigheid, matigheid, sterkte en voorzichtigheid. Als bekroning vinden we vuurpotten en een volutenbaldakijn met cherubs, waarbinnen een genadestoel. Dit is een voorstelling in de christelijke iconografie waarbij tronende God de Vader het kruis waaraan zijn zoon Christus hangt voor zich uitgestrekt, terwijl de H. Geest in de gedaante van een duif er boven zweeft. Helemaal bovenaan een kroon met pelikaan, getopt met een kruisbeeldje. De twee bruggen zijn versierd met diamanten. Onderaan de onderste brug, naast de druiventrossen, zijn de nog niet geïdentificeerde merken A en R aangebracht.

De platgedrukte bolvormige nodus, de handgreep, werd versierd met het knormotief. Op de vierlobbige en gewelfde voet prijken naast het wapenschild drie franciscaanse heiligen: Clara, Franciscus en Lodewijk. Op de voet leest men het opschrift MARIA (ende) CATHARINA HULSHOUTS / BOGYNHOF VAN TURNOUT, DEN 21 IULIUS anno 16...⁽⁴⁾.

Monstrans, H 72 cm, Sint-Pieterskerk, Turnhout.

Maria en Catharina Hulshouts bestelden er ook een **ciborie** (foto 3) met een monumentaal deksel in gedreven en verguld zilver. De gedateerde schenkingsinscriptie is hier duidelijk over : MARIA ENDE CATHARINA HULSHOUTS DEN 14 APRIL 16.. . Op de gewelfde voet zijn de patronessen van de schenksters, een O.L.Vrouw van Smarten en de H. Catharina weergegeven samen met het wapenschild van de familie Hulshouts. Daarboven volgt de stam met drie knoppen en een versierde kuip met de kruisdraging, kruisiging en pietà. Op het deksel worden de vlucht naar Egypte, de opdracht in tempel, het zoekraken van het 12-jarige Kind en de graflegging weergegeven. Samen vormen deze afbeeldingen de zgn. zeven smarten van Maria – een geliefd iconografisch thema binnen begijnenmiddens-.

Rond de dekselrand is de tekst GHEBENEDYT (gezegend) IS HET HOOGHWEERDIGH HEILIGH SACRAMENT gegraveerd.

Bovenaan prijkt een kroon rustend op vier gevleugeld engelenhoofden en getopt door een kruis. In de voet is een gekroonde jaarletter ypsilon aangebracht voor het jaar 1655-1656 ⁽⁵⁾ en een niet-geïdentificeerd meestermerk van een Antwerpse edelsmid.

Ciborie, H 62,3 cm, Sint-Pieterskerk, Turnhout.

Turnhoutse Minderbroeders

Antonius van Padua, Rochus van Montpellier, Clara van Assisi, de Lodewijk van Toulouse, het zijn allen namen van volgelingen van de H. Franciscus van Assisi. Volgens Harry de Kok werden deze heilige vaten door de gezusters Hulshouts geschonken aan het klooster van de Minderbroeders te Turnhout.⁽⁶⁾

Vanaf het moment dat de minderbroeders zich in Turnhout vestigen, hebben de begijnen deze paters steeds gesteund.⁽⁷⁾ In 1650 betrokken de Minderbroeders in Turnhout een voorlopige residentie in de Graatakker. In 1652 verhuisden zij naar een terrein in de Pottersstraat, de huidige Patersstraat die dus naar de Minderbroeders of Bruine Paters is vernoemd. In 1656 startte de bouw van een kerk die einde 1661 in gebruik werd genomen.⁽⁸⁾

Op de gravure van Turnhout door Lucas Vorsterman (ca. 1666) is het kloostercomplex aan het begin van Patersstraat duidelijk te zien. De patroonheiligen van de Paterskerk waren de heiligen Antonius van Padua en Rochus van Montpellier, die beiden op de brug van de monstrans prijken. Na de afschaffing van de kloosters in 1797 worden de Minderbroeders uit Turnhout uitgedreven. Klooster en kerk worden openbaar verkocht. In 1802 worden de gebouwen opnieuw verkocht. De nieuwe kopers stellen het klooster en het nog resterend deel van de kerk eerst nog ter beschikking van de Minderbroeders. Maar vanaf 1825 werden deze gebouwen overgelaten aan de kanunnikessen van het Heilig Graf. Het zal pas in 1899 zijn dat de Minderbroeders het nieuwe klooster verderop in dezelfde Patersstraat konden betrekken.⁽⁸⁾

Van de Paterskerk naar de Sint-Pieterskerk

Waar zijn al de meubels, schilderijen en andere waardevolle voorwerpen uit de eerste Paterskerk naar toe. Of, anders gesteld : hoe komt het dat er in de Turnhoutse Sint-Pieterskerk zoveel kunstwerken met een uitgesproken franciscaans karakter aanwezig zijn? Deze vraag stelt zich ook Pater Benjamin De Troeyer. Uit de archieven der Vlaamse Minderbroeders leert hij dat “met het oog op de nakende inbeslagnemingen van hun klooster, de paters ijverig hebben gezorgd bepaalde zaken te verdonkeremanen. Zo stelden de Franse commissarissen reeds bij de inventarisatie op 13 november 1796 tot hun ergernis vast dat allerlei zaken uit het klooster waren verdwenen“. Waarheen werden al deze voorwerpen heimelijk vervoerd?⁽⁹⁾ In 1804 werden de relieken en een beeld van Sint-Antonius van Padua op een plechtige wijze van het Minderbroederklooster naar de Sint-Pieterskerk overgebracht. Alleen deze, vraagt De Troeyer zich af? Of tegelijkertijd met nog andere beelden, schilderijen en kunstwerken die door hen ergens tijdelijk verborgen waren en die nu in de Sint-Pieterskerk te bewonderen zijn?

Voetnoten

- (1) Stadarchief Breda, Notariële Archieven, J. van den Couwenberghh Allerhande acten (Protocollen), 05-04-1657 / 1661
- (2) Stadarchief Breda , J. van den Couwenbergh, Allerhande acten (Protocollen), 05-04-1657 / 1661.
- (3) Turnhout Stadsarchief, Getypte indexen van de Turnhoutse begijnen en de priesters op het begijnhof (15e-20e eeuw).
- (4) Tentoonstelling, *Zilveren Kunstwerken*, 2 april-5 juni 1955, Antwerpen / 11 juni-10 juli 1955, Brussel, cat. n°58.
- (5) Met dank aan kunsthistoricus Marc Mees.
N.B. De vervaardigingsdata die eertijds in de literatuur verschenen, namelijk 1646 voor de ciborie en 1652 voor de monstrans, werden in recentere artikels niet hernomen. In *De kempenaar*, 19 april 1931 wordt in een korte nota naar aanleiding van de restauratie van de monstrans bovendien ook nog foutief vermeld dat Catharina Hulshouts gestorven is op 14 april 1652.
- (6) Harry de Kok, *Schatten uit de Turnhoutse sacristieën*, Turnhout, s.d., p. 11 :
“Gegeven aan Minderbroedersklooster te Turnhout en na de Franse Tijd met het Concordaat aan de Sint-Pieterskerk toegewezen.”
- (7) L. Ceysens, O.F.M., *De Congregatie der Geestelijke Dochters .. te Turnhout*, in *Taxandria. Gedenkschriften*, 1932, p.21
Hugo Vanden Bossche, *Driehonderdvijftig jaar Heilig-Kruiskerk op het begijnhof van Turnhout*, in *Begijnhofkrant*, 52, 2016, p. 1-9.
- (8) Greet De Neef, *De Minderbroeders te Turnhout*, in *Paterspand Turnhout*, (1991), p. 35 ev.
- (9) P. Dr. B. De Troeyer (O.F.M.), *De franciscaanse kunstwerken in de Sint-Pieterskerk*, (Onuitgegeven scriptie), Sint-Truiden, z.d.

Tentoonstellingen

- * *Kerkelijke Kunst en Mariale Devotie te Turnhout* , Turnhout, 1954.
- * *Zilveren Kunstwerken*, Antwerpen, 2 april-5 juni 1955, / Brussel, 11 juni-10 juli 1955, cat. n°58 en n° 81.
- * *Oude Kerkelijke kunst in de provncie Antwerpen*, Deurne Sterckshof, 25 mei 1963-1 sept 1963, cat. n°193
- * *Schatten uit de Turnhoutse sacristieën*, Turnhout, s.d., , p. 11